

ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ЗЕМАЉА НА БЛИСКОМ ИСТОКУ У 21. ВЕКУ

Душан Јеротијевић
 Универзитет „Унион Никола Тесла“,
 Пословни и правни факултет, Београд
 Жаклина Спалевић
 Универзитет „Синергија“, Правни факултет, Бијељина,
 Босна и Херцеговина
 Зоран Јеротијевић
 Универзитет „Унион Никола Тесла“,
 Пословни и правни факултет, Београд

Одредницу „Блиски исток“ треба разумети као вишезначну, без обзира што сам назив упућује на извесну европоцентричност (и „блиски“, и „средњи“ и „далеки“ исток упућују на просторно-географски однос појединих делова света у односу на Европу, односно на Запад). Када, поред географских и политичких, сагледамо и културну и религијску компоненту, неће нас чудити различит број држава које се уобичајено обухватају појмом Блиски исток. Најчешће се њиме обухватају државе: Бахреин, Кипар, Египат, Турска, Иран (Персија), Ирак, Израел, Јордан, Кувajt, Либан, Оман, Катар, Саудијска Арабија, Сирија, Уједињени Арапски Емирати, Јемен, као и Западна обала и Појас Газе. Међутим, по много чему су сваковрсни односи испреплетани између побројаних држава и области са делом северноафричке регије, односно неким земљама Магреба (Либија, Тунис, Алжир, Мароко, Западна сахара и делимично Мауританија). Протоком времена мењао се и однос према појмовима Блиски исток и Средњи исток, па су исте државе биле обухватане и једном и другом одредницом. Немогућност прецизног обухвата, последица је и терминолошке неусклађености, имајући у виду да енглески израз *Middle East* (буквално: Средњи исток) код нас преводимо као Блиски исток. У енглеском постоји и *Near East* (Блиски исток) који се временом све мање употребљава и углавном се утопио у шири концепт *Middle East*-а. Од најстаријих античких цивилизација до данашњег дана ово подручје је поприште сукоба интереса великих сила.

Кључне речи: *Блиски исток, Магреб, Средњи исток, цивилизација, велике силе*

Увод

На подручју које данас називамо Блиским истоком настале су прве цивилизације. Месопотамија, на грчком „Међуречје“, с обзиром да се угнездила између река Тигар и Еуфрат, сматра се колевком цивилизације. Она је изнедрила цивилиза-

ције Вавилонa, Сумера, Акада, Асирије и друге, и била обитавалиште значајних историјских народа какви су Сумери, Асирци, Акађани, Халдејци, Вавилонци, Арамејци... Ту је око 8.000 година пре нове ере настао први град Јерихон, са бројним и добро организованим становништвом. Овде су створена велика царства: Хетитско, Асирско, Египатско, Вавилонско и Халдејско (нововавилонско), а касније и Отоманско царство.

Многи историчари и геополитичари запазили су значај овог простора смештеног између река Нила и Еуфрата, односно између Средоземног мора и Персијског залива. У верском смислу, ту су настали и хришћанство, и ислам, и јудаизам. Освалд Шпенглер га је називао „простор магијске културе“, сагледавајући духовну моћ која испуњава читав простор. „Управо овде, на овом скученом простору богатом традицијом, истинском духовношћу и њеним кривотворинама; величанственом, фасцинантном и у исто време кобном месту – одиграће се завршни чин светске историјске драме“.¹ Велика су материјална богатства овог простора, али његова геополитичка вредност је узрокована нечим дубљим, духовнијим и садржајнијим, због чега се квалитативно издваја од других делова глобалног светског простора. Посебно је концепција равнотеже снага врло често била на испити у овом подручју, па се због тога често користила сила, како би равнотежа била постигнута.²

Историјски догађаји из прошлости који се одражавају на данашње односе између земаља на Блиском истоку

Као битни догађаји из релативно скорије прошлости, који изузетно утичу на односе између земаља Блиског истока у XXI веку, могу да се издвоје:

Освајачки поход Наполеона Бонапарте, којом приликом је 1798. године окупиран Египат

Непосредно пошто је 1797. године покорио Млетачку Републику, односно Венецију, одузевши јој хиљадугодишњу независност, Наполеон се усмерио ка Египту, тада провинцији Отоманског царства, водећи са собом и бројну Комисију за науку и уметности (састављену од научника и техничара). Значај присуства ових научника посебно је дошао до изражаја по открићу камена из Розете, плоче од црног гранита на којој је исписан Закон Птолемеја Петог, и то на три писма: староегипатским хијероглифима, демотским писмом и на старогрчком језику. Заузевши Малту у јуну 1798. године и окончавши власт витезова Светог Јована, Наполеон се искрцао у Александрији 1. јула исте године. У бици код пирамида поразио је Мамелуке (исламизовани некадашњи робови-војници, који су се временом претворили у моћну војну касту), протеравши их у Горњи Египат. Но, уверен у њихове способности на бој-

¹ Јанковић Р., 2018. Доба разума. Центар академске речи. Шабац. стр. 33.

² Јеротијевић З. и Палевић М., 2016. Равнотежа снага – безбедносни концепт међународне заједнице. у часопис: Економика бр. 1. Друштво економиста. Ниш. стр. 142-143.

ном пољу, Наполеон је формирао властити мамелучки корпус. Иако је француска флота 1. августа 1798. године претрпела тежак пораз од британске флоте (битка код Абукира), Наполеон је учврстио власт у Египту гушећи сталне побуне, и покушавајући да се представи као ослободилац од отоманске власти. Почетком 1799. године предузео је поход на отоманску провинцију Сирију и територију данашњег Израела, победивши бројнију отоманску војску у неколико битака, као и сиријску војску у бици на Табору. По повратку у Египат, Наполеон је поново победио Турке у (још једној) бици код Абукира. У августу те године је одлучио да се врати у Француску, оставивши армију генералу Жану Глеберу. Међутим, 1801. године Французи су истерани из Египта, заједничком акцијом британске и турске војске.

Империјална освајања Британије и Француске у XIX и XX веку

Као почетак ових колонијалних освајања у арапском свету уобичајено се сматра долазак Француза у Алжир 1830. године. После пола века уследила је британска окупација Египта (1882), док се француска колонија проширила на Тунис (1881) и Мароко (1911), а британска на земље Персијског залива. На крају су ове две империјалне силе поделиле међу собом отоманске провинције, преузимајући управу над њима под контролом Лиге народа, и обавезујући се да ће да их припреме за независност. Ове територије под мандатом стекле су независност после Другог светског рата. Значајно је истаћи да природна богатства и сировине овог подручја нису били одлучујући фактор за предузимање колонијалног освајања, већ је то пре свега био сам географски положај, односно блискост овог простора у односу на Европу. Ово је јасно, ако знамо да је прво откриће нафте уследило у Саудијској Арабији тек тридесетих година XX века, тако да то није било пресудно у време колонијалних освајања. Оно чиме су се империјалне силе руководиле, био је несметани развој бизниса и коришћење многољудног тржишта и јефтине радне снаге. Можемо да закључимо да је економска експанзија била главни елемент прве фазе европског империјализма.

Другу фазу означавају оружана инвазија и освајање са успостављањем ефикасне доминације. Успостављани су региони значајни за империјалне силе у геостратешком и политичком смислу, а и границе између појединих региона, области и подручја повлачене су како је то тим силама одговарало. Тако су бивше отоманске провинције у први мах подељене у три нова ентитета, под новим именима и границама. Под британским мандатом били су ентитети Ирак и Палестина, а Сирија под француским. Французи су добијену територију касније поделили на Либан и Сирију, док су Британци поставили границу између две обале реке Јордан, и од првобитне Палестине направили Трансјорданију и Јордан, док је назив Палестина задржан за западни део под британским мандатом, у области Леванта. „У овим земљама долазе до изражаја одлике њихових империјалних господара при одређивању структуре и граница ових држава. Чак и називи ових држава одражавају њихову вештачку природу“. Такви поступци, где су историјским називима појединих територија из прошлости именовани ентитети стварани и прекрајани по жељи тадашњих империјалних сила, остали су трајан узрок сукоба на овом подручју. Европске земље са прокламованим демократским друштвеним уређењем, да би задовољиле своје империјалистичке прохтеве, биле су у стању

да подрже диктаторске режиме и монархије, и да свргну демократски изабране представнике, представљајући своје недобронамерно мешање као подршку ослобођењу, стабилизацији и добробити тамошњих народа. Но, не треба занемарити ни изванредан позитиван утицај колонизатора, који се састоји у развоју инфраструктуре, успостављању система образовања и јавних служби, укидању ропства итд.

Откриће и почетак експлоатације нафте у региону 1930-тих година

Већ је наведено да интерес великих империјалних сила за овај простор у почетку није био заснован на природним богатствима, рудним налазиштима ни нафти, већ да се исцрпљивао у могућности експлоатације јефтине радне снаге, развоју бизниса, ширењу тржишта и коришћењу повољног географског положаја. Ствари се дијаметрално мењају проналаском нафте, рефлектујући се на судбину земаља Блиског истока и њихове међусобне односе. Земље које се и данас боре за доминацију над овим простором постале су због тога још одлучније и бескомпромисније. Односи и сукоби, понекад прави, понекад вештачки изазвани, рефлектују се на целокупну трговину, као на цену нафте и нафтних деривата. Сетимо се само како је 2017. године, дошло до великих поремећаја на тржишту и раста цене по барелу нафте услед тога што су Саудијска Арабија, Египат, Бахреин и Уједињени Арапски Емирати објавили прекид дипломатских односа са Катаром.

Пораз нацистичке Немачке и стварање јеврејске државе

Поједине земље овог региона виделе су током Другог светског рата прилику за остваривање својих циљева кроз сарадњу са нацистичком Немачком и фашистичком Италијом. Томе су допринели почетни успеси Немачког афричког корпуса у Либији и Египту, нарочито после успешног повратка Киренаике (источна обална регија Либије) под власт сила Осовине. Међутим, већ средином 1942. године уследила је прва битка код Ел Аламејна (северноегипатски град на обали Средоземног мора), када су савезници зауставили напредовање сила Осовине према Александрији. У другој бици код Ел Аламејна, вођеној од 23. октобра до 4. новембра 1942. године, пробијена је линија сила Осовине које су биле принуђене на повлачење до Туниса. Ту је, после савезничких искрцавања у Алжиру и Мароку, појачано немачко војно присуство у новембру и децембру 1942. године, што није дало очекиване резултате. Оценивши да се бори у безнадежној бици, немачки генерал Ервин Ромел, командант Немачког афричког корпуса, познат као „Пустињска лисица“, у марту 1943. године, је напустио Тунис, а команду је преузео генерал фон Арним. То није било дугог века, с обзиром да је 13. маја 1943. године дошло до предаје савезничким снагама. „Фон Арним је капитулирао са немачким трупама, а италијански команданти су га следили. Заробљено је више од две стотине и педесет хиљада немачких и италијанских војника. Тиме је завршен рат у северној Африци“.³ Поред наведених

³ Банк Ј., 1980. Финале у северној Африци. у: Други светски рат, Друга књига. ИРО Народна књига/ИКП Младост/Омладинска књига. Београд/Загреб/Љубљана. стр. 226.

држава Блиског истока на чијим територијама су се одвијале ратне операције, Ирак је имао краткотрајну сарадњу са силама Осовине, пошто је Рашид Али Ел Гајдани 1. априла 1941. године збацио регента Абдулу Илаха и формирао владу. Због његових успостављених веза, обично се у историографији Ирак наводи као земља која се придружила силама Осовине, иако се то односи само на пар месеци 1941. године, пошто је Англо-ирачки рат, вођен од 2. до 31. маја 1941. године, довео до новне окупације Ирака од стране британских оружаних снага.

Убрзо после завршетка Другог светског рата дошло је до стварања јеврејске државе. Претходиле су јој Балфурова декларација из 1917. године (писмо британског министра иностраних послова лорда Балфура Ционистичком савезу Велике Британије и Ирске у којем се подржавају јеврејске тежње за стварање „националног дома“ у Палестини) и тзв. Британски мандат над Палестином. Британска цивилна управа над геополитичким ентитетом издвојеним из османске Јужне Сирије трајала је у времену од 1920. до 1948. године, а потврђена је од стране Друштва народа 1922. и 1923. године. Под овим појмом обухватана је британска управа над две административне области: земљом западно од реке Јордан под именом Палестина, и регионом источно од Јордана који је назван Трансјорданија. Резолуција Генералне скупштине Уједињених нација број 47/181 од 29. новембра 1947. године, односи се на поделу Палестине на две државе – једну арапску, којој би припало 42% површине историјске Палестине између реке Јордан и Средоземног мора, и другу, јеврејску којој би припало 56% те површине, с тим да Јерусалим са околином привремено остане под међународном управом. Јевреји у Палестини су у потпуности прихватили овај план, палестински Арапи су га одбацили. Британски мандат је завршен 14. јуна 1948. године, а истог дана је проглашена држава Израел. Већ наредног дана, 15. јуна, Израел је нападнут од арапских земаља: Либана, Сирије, Египта, Трансјорданије, Саудијске Арабије и Јемена. Израел је у седмочесечном рату извојевао победу, преузевши надзор над 78% остатка мандатне Палестине. Као последица сукоба анектиране су одређене области, па су тако Јудеја и Самарија дошле под трансјорданску контролу под именом Западна обала, док је појас Газе анектиран од стране Египта.

Утицаји царске Русије и Совјетског савеза на Блиском истоку

Царска Русија је, као империјална сила, учествовала у два руско-иранска рата, (1804–1813) и (1826–1828), када је учврстила своје позиције у Закавказју. У периоду одмах после Другог светског рата, СССР је одиграо значајну улогу у обезбеђивању скупштинске већине у УН за изгласавање Резолуције о стварању државе Израел. Одмах после тога је признао ту државу. Совјетски савез је водио деветогодишњи рат у Авганистану против антисовјетских снага које су се бориле против авганистанске марксистичке владе. Заправо, влада Демократске Републике Авганистан успостављена је 1978. године, када је збачен и погубљен Мохамед Дауд, а побуне и немири који су избијали због предузетих реформи, као и због подстрекавања споља, били су разлог за тражење војне помоћи од СССР-а. Добра позиција СССР-а у арапском свету на Блиском истоку проистекла је из гледања на идеју социјализма, односно на социјалистичко друштвено уређење као прихватљиво и пожељно како

за самостални развој, тако и за одупирање западњачком утицају. Зато је СССР остварио велики економски, политички и културни утицај на овом подручју. „Слично својим европским претходницима, СССР је контролу над овим простором постигао економским и културним продирањем, затим својим војним базама, залихама оружја и војном сарадњом у виду различитих саветовања“.

Утицај Сједињених Америчких Држава на Блиском истоку

Запад је сагледао као претњу по властите интересе утицај СССР-а, као и тежњу земаља Блиског истока ка самосталном развоју. После распада СССР-а, САД су остале једина суперсила која је одлучивала по питањима рата и мира на Блиском истоку. Спречила је све покушаје осамостаљивања појединих земаља Блиског истока и њиховог самосталног управљања властитим ресурсима, често доводећи на власт диктаторе и изазивајући међусобне сукобе земаља на овом подручју. Такође, Допринела је успостављању, и још више опстанку државе Израел, обезбеђујући потребно оружје и другу логиистику.

САД су у више наврата, под изговором борбе за људска права и демократију, рушиле поједине режиме који су тежили независности, и инсталирале диктаторске режиме спремне на сваку врсту повређивања и кршења људских права. У случајевима када нису формирале послушну марионетску владу, толерисале су режиме познате по потпуном угрожавању људских права, као у случају Саудијске Арабије. САД су знале и да помажу обема странама у сукобу, као у случају рата Ирана и Ирака, желећи да остваре апсолутну доминацију над Персијским заливом. Мешање у унутрашњу политику, спречавање изборне воље грађана и примена двоструких стандарда, остају трајно обележје америчког утицаја на Блиском истоку. Зато и не чуди раширени антиамериканизам у многим земљама Блиског истока, као и популарност исламских терористичких група. „Бројни часописи, интернет сајтови, али и чајинице на већем Блиском истоку место су распредања приче о сукобу САД или крсташа и циониста против муслимана“.⁴

САД су имале и два директна оружана конфликта, оба са Ираком: први је био Заливски рат (1990–1991), а други инвазија на Ирак (2003–2005). Првом сукобу је претходила ирачка инвазија на Кувајт, а одговор САД (са партнерима Великом Британијом и Француском) био је немилосрдан – бројна бомбардовања и ефикасан копнени рат допринеле су да је у операцији Пустиньска олуја, Ирак претрпео огромне губитке. Други сукоб је отпочео 2003. године, након оптужби да Ирак производи нуклеарно, биолошко и хемијско оружје. Много вероватније је да је сукоб требао управо САД-у, ради опоравка домаће привреде и развоја војне индустрије. Америчка интервенција правдана је реториком „рата против терора“, покренути након терористичког напада на САД 9.11.2001. године (изведеног помоћу четири отета америчка путничка авиона, претворена у највеће самоубилачке бомбе у историји). Главна теза, којом се правдала војна интервенција, „била је да ова држава, осим

⁴ Јанковић С., 2007. Сукоби на Блиском истоку – основна обележја. у: Међународни проблеми. Vol. LIX. No. 2-3/2007. Институт за међународну политику и привреду. Београд стр. 300.

што поседује „оружја за масовно уништење“, представља и „сигурну кућу“, тј. упориште за исламске милитанте и терористе“.⁵ У паду Садама Хусеина 2003. године могуће је видети моменат стабилности у региону, али је урушавање Ирака настањено у годинама које су долазиле, имајући у виду да је америчка војска тек 2011. године напустила ову земљу.

Арапско – израелски ратови и сукоби

О Балфуровој декларацији, британском мандату над Палестином и Резолуцији Генералне скупштине УН број 47/181, о подели Палестине било је речи у оквиру тачке 4. у овом одељку. Овде треба навести и чињеницу да је 1945. године, уз британски подстицај, формирана Арапска лига од стране Египта, Ирака, Либана, Саудијске Арабије, Сирије, Трансјордана и Јемена. Територију Палестине чиниле су територије данашњег Израела, Западне обале, Газе и Јордана. Као некадашња територија Отоманског царства, Палестина је потпала под управу Велике Британије (мандат од 1920. до 1948. године). Арапи су у новембру 1947. године одбацили план о подели Палестине, а наредног дана по проглашењу државе Израел, 15. маја 1948. године, започели тзв. Рат за независност. Арапи су овај рат прозвали Ал Накба (катастрофа), па је и из тога јасно како су доживели његов исход. Од 7 земаља које су чиниле Арапску лигу, њих пет су војно нападе на тек проглашени Израел (Египат, Ирак, Сирија, Трансјорданија и Либан), док је учешће Јемена било симболично. Непосредно пре почетка ратних сукоба, на територији Палестине је живело 1.300.000 Арапа и око 600.000 Јевреја. Након две недеље ратних дејстава остварена су одређена арапска освајања (стари део Јерусалима, појас Газе, пустиња Негев и пар градова). Посредством УН ратни сукоби су у јуну 1948. године обустављени, што је Израел искористио за наоружавање, прегруписавање и попуну борбених формација. Након 4 недеље обуставе ватре, борбе су настављене. Израелу је успело да раздвоји арапске војске, освоји Назарет и Доњу Галилеју, те да разорно бомбардује градове Каиро, Дамаск и Аман. Након јулског примирја, у октобру је отпочела израелска офанзива, којом су Египћани одбачени у појас Газе. Прекидом ватре потписаним између Израела и Египта у фебруару 1949. године завршен је овај Први израелско-арапски рат. У односу на план поделе УН, Израел је из рата изашао са додатних 3400 км² територије, и остварио је стабилну парламентарну демократију. Рат је произвео бројне директне и индиректне последице: серију војних удара у Сирији, убиство јорданског краља Абдулаха 1950. године свргавање египатског краља Фарука 1952. године. Око 900.000 палестинских Арапа је протерано или пребегло у суседне земље, а приближно толико Јевреја је прогнано из арапских земаља.

Суецки рат (суецка криза, Суецко-синајски рат) збио се 1956. године, и водио се око Суецког канала који је у јулу те године национализовао председник Египта На-

⁵ Видети: Перовић М., 2015. Колевка цивилизације – светско жариште. у: Категорија Политика и друштво. Интернет платформа Центар за социјална истраживања. Алтернативна културна организација (АКО). Нови Сад.

сер. Руковођени властитим интересима, Велика Британија, Француска и Израел су направиле алијансу против Египта. Као почетак рата узима се напад Израела на Синај 29. октобра. Израел је заузео Газу и Шарм ел Шејк, а са окупираних територија повукао се 1957. године. Египат, и поред страдања своје војске, из рата није изашао као губитник, пошто је задржао надзор над Суецким каналом, док је популарност Насера порасла, тако да је сматран свеарапским лидером. Овај рат симболично представља крај британске и француске доминације над овим простором, и почетак активнијег утицаја САД и СССР-а.

Шестодневни рат (Јунски рат) је вођен 1967. године између Израела и његових арапских суседа Египта, Сирије и Јордана. Друге арапске државе су оружјем и трупама помагале Египту. У мају те године председник Насер је затражио повлачење снага УН са територије Египта. Истовремено, извршио је мобилизацију на Синајском полуострву и онемогућио Израелу приступ заливу Акаба. Израел је 5. јуна почео са ваздушним нападима уз истовремену подршку копненим снагама, и за неколико дана заузео област Газе, Синајско полуострво, Западну Обалу, Голанску висораван и Суецки канал. Израелска војска се приближила Каиру на мање од 100 км, а Дамаску и Аману на мање од 50 км. Резултат овог рата је оставио највеће геополитичке последице до данашњег времена. Рат се завршио 10. јуна. Израел је стекао територију четири пута већу од оне из 1949. године, након Првог арапско-израелског рата. Рат је показао велику необученост египатске војске, највеће армије Блиског истока, уљуљкану у приче о властитој непобедивости. „Нико се није гласно питао колико је та армија обучена, када још од 1954. није одржала ни једну војну вежбу! Зашто је просечна припрема египатског борбеног авиона за лет трајала 45 минута док су Израелци то обављали за само пет минута – један израелски ловац био је вредан девет египатских“!⁶ Синајско полуострво је 1979. године враћено Египту.

Рат исцрпљивања је вођен у времену (1968–1970). Овај рат ограниченог интензитета започео је Египат у намери да поврати Синајско полуострво. Дејства су се састојала у оружаним провокацијама и инцидентима на линији раздвајања. Египат је од СССР-а наставио наоружање и војну саветодавну логистику. У рату су дошли до изражаја артиљеријски и ваздушни напади, а запажено је било и учешће Палестинске ослободилачке организације Јасера Арафата, у виду серије напада на север Израела из упоришта на јорданској и либанској територији. То је био разлог да Израел изврши нападе на Јордан и Либан, због чега су владе ових држава почеле да врше притиске на палестинске борбене групе, да би 1970. године, дошло чак и до рата између јорданских владиних снага и палестинских герилаца из ПЛО (Јордански грађански рат). Тромесечно примирје између Израела, Египта и Јордана је договорено 7. августа 1970. године, а већ у септембру те године умире египатски председник Насер.

Октобарски рат (Јомкипурски рат) је вођен у периоду од 6. октобра до 26. октобар 1973. године, између Израела и коалиције арапских земаља под вођством Египта и Сирије, које су и започеле рат нападом на Синај и Голанску висораван.

⁶ ПОЛИТИКА: Рат који је променио Блиски исток. <http://www.politika.rs/scc/clanak/382353/Rat-koji-je-promenio-Bliski-istok>. децембар 2018.

После почетних успеха, сиријске и египатске трупе су натеране на повлачење. У овом рату дошло је до изражене подршке САД и целог Запада Израелу. Многе арапске земље су због тога завеле ембарго на испоруку нафте земљама које су подржале Израел. Значајна последица је и потписивање мировног споразума у Кемп Дејвиду између Израела и Египта, када је једна арапска земља (Египат) први пут признала државност Израела. Можда још значајнија последица јесте својеврсна промена свести код Израелаца, „који су схватили да потпуна доминација над суседима није могућа, те да једино одржив мировни споразум може бити гаранција за опстанак јеврејске државе“.⁷

Либански рат (операција Мир за Галилеју) је назив за инвазију Израела на Либан 6. јуна 1982. године, која је уследила као одговор на покушај убиства израелског амбасадора у Великој Британији од организације Фатах и бомбардовање извршеног од ПЛО на северу Израела. Инвазијом је Израел хтео да из Либана истера милитантне групе сакупљене око ПЛО. Окупирани су Јужни Либан, и формирана Армија Јужног Либана као знак израелске подршке. Бејрут је дуго био под потпуном опсадом, и бомбардовањем које је потрајало 10 недеља. Као својеврстан одговор на окупацију Јужног Либана, формиран је Хезболах („Божја рука“ – шиитска, проиранска војна организација). Током овог рата дошло је и до масакра над преживелим припадницима ПЛО код избегличких логора Сабра и Шатила у западном Бејруту. Израел и Либан су 17. маја 1983. године потписали мировни споразум, с тим да се израелске и сиријске снаге истовремено повуку. Због противљења Сирије, Либан је повукао мировни споразум.

Прва и Друга Интифада. Реч „интифада“ значи устанак, односно подривање, и означава палестинске акције које за циљ имају прекид израелске војне окупације арапских територија. Прва Интифада је почела 1987. године, а позната је и као „Рат камења“. Највећу улогу преузео је Хамас, организација која је основана управо те 1987. године, која је за свој главни циљ одредила уништење Израела, и успостављање исламске теократије на његовом подручју, као и подручју Газе и Западне Обале. Насилне акције карактеристичне за Прву Интифаду спласнуле су током 1991. године, да би 1993. године дошло до потписивања Споразума у Ослу и стварања палестинских националних власти на Западној Обали и простору Газе. Друга Интифада је почела у септембру 2000. године. Више милитантних група својим насилним акцијама подржало је палестинску страну: Хамас, Фатах, Исламски џихад, Народни фронт за ослобођење Палестине (ПФЛП) и друге. Другом устанку је свакако допринела и нетактична дипломатија каснијег израелског премијера, а тада десничарског политичара и прослављеног војног заповедника Аријела Шарона, чија је посета израелској Храмовној гори у Старом граду у Јерусалиму, месту где се налазе и Џамија ал Акса и муслиманска Купола на стени, довела до експлозије уличног насиља. У овој Интифади запажено је много веће учешће Арапа са уже територије Израела, боље наоружање Арапа у односу на претходни устанак и учесталије коришћење бомбаша самоубица. Одговор Израела на самоубилачке акције била је употреба борбених авиона на окупираном подручју и поновно окупирање територије

⁷ Старовић Н., 2017. Израел и Палестина – сто година сукоба, на: Културни центар Новог Сада. <https://www.kcns.org.rs/agora/izrael-i-palestina-sto-godina-sukoba/>. новембар 2018.

која је Мировним споразумом из Осла била препуштена Палестинцима. Сукоби су настављени и пошто је Шарон постао премијер, а дошло је и до радикализације сукоба и јачања деснице у израелском бирачком телу. Сукоби и насиље потрајали су пет година. У новембру 2004. године умире лидер ПЛО Јасер Арафат, а у фебруару 2005. године, његов наследник на челу Палестинског већа Махмуд Абас и Аријел Шарон су склопили примирје.

Либански рат 2006. (Други либански рат) представља серију војних интервенција у Либану и северном Израелу. Као његов почетак сматра се упад Хезболаха у северни део Израела 12. јула 2006. године, када је убијено осам израелских војника, а двојица киднапована. Израел је истог дана војно ушао у Либан, а наредног извршио блокаду либанских лука, уз бомбардовање бејрутског аеродрома. Уследила су разорна бомбардовања и других локација. Хезболах је узвратио испаливањем ракета на северни део Израела, као и на Хаифу. Ако се изузму војне акције у којима су учествовале САД, ово је најжешћи оружани сукоб на Блиском истоку. Услед израелских претњи више хиљада људи је напустило јужни Либан и прешло у Сирију.

Међуарапски сукоби

Арапи који су заступљени на Блиском истоку имају заједничко етничко и верско порекло, али то није допринело смиревању међусобних тензија и престанку конфликата између појединих арапских земаља. Осим међудржавних, чести су и унутрашњи сукоби, окршаји између револуционарних побуњеника и власти, односно грађански ратови. Остале су старе племенске поделе, али и дубока верска провалија између сунита и шиита. Исламистички екстремизам успева да путем терористичких акција наруши свако крхко примирје.

Бројни сукоби почињу четрдесетих година XX века, када су се многе државе Блиског истока избориле за своју независност. Ирак је земља која је највише пута учествовала у сукобима – чак 14, од чега највише са Кувајтом (7). Уз огромне материјалне губитке, сукобе одликује и катастрофалан број жртава. Разлози сукобљавања су скоро увек била нерешена погранична питања. Начин одређивања граница из доба колонијализма указивао је на вештачки приступ овом питању. Због полагања права на делове Палестине, јорданско-сиријске размирице су почеле одмах по стицању независности. Ирак сматра да Кувајт не треба да постоји као држава, а исто то Сирија исказује у односу на Либан. Постоје територијални спорови између Сирије и Турске, Ирана и Уједињених Арапских Емирата, Ирана и Ирака, Саудијске Арабије и Катара, Саудијске Арабије и УАЕ... Користе се прилике за неприлична мешања у унутрашње ствари других држава у региону. На пример, током грађанског рата у Јемену (1962–1967), Египат је помагао једну од страна, а када се рат проширио и на Саудијску Арабију, Египат је повукао своје трупе. Од већих ратова, потребно је навести Ирачко-ирански рат и ирачко-кувајтске ратове.

Ирачко-ирански рат је трајао од септембра 1980. до августа 1988. године. После више спорова, Ирак је почео копнену и ваздушну инвазију на Иран, делом узроковану Иранском исламском револуцијом из 1979. године, делом мотивисану намером да Ирак замени Иран на месту водеће заливске земље, уз шири циљ – да уме-

сто Египта постане лидер арапског света. Ирак је на почетку освојио Шат ел Араб; неславно је прошла епизода са набавком делова нуклеарног реактора од Француске и постављањем експерименталног реактора у близини Багдада, пошто је Израел, оценивши то као опасност, употребио ратне авионе Ф-16 и срушио реактор. Рат карактерише и употреба бојних отрова и хемијског оружја од стране Ирака, као и подршка САД и Запада Ираку у завршној фази рата. Са друге стране, Сирија се ставила на страну Ирана. САД су тајно продавале оружје Ираку, али је скандал назван „Ирангејт“ открио да је оружје продавано и Ирану. Рат је однео на стотине хиљада људских живота, уз бројна разарања и негативне ефекте по привреду двеју земаља. По прекиду ватре 20. августа 1988. године, на подручје Персијског залива упућене су мировне снаге ОУН.

Ирачко-кувајтски сукоби. Након оружаних сукоба из 1973. и 1976. године због нерешених територијалних проблема, дошло је до рата који (1990–1991) године (познат као Заливски рат). Ирак је истицао своје претензије на територију Кувајта, сматрајући је својом некадашњом провинцијом и тумачећи да је својевременом повлачењу неприродних граница кумовао британски империјализам, тако да би поновно припајање кувајтске територије значило и стварање основе за будући Арапски савез. Ирак је врло брзо почетком августа 1990. године овладао простором Кувајта и поставио сателитску владу, након чега је припојио Кувајт. Савет безбедности УН је резолуцијама 660 и 661 осудио ирачку инвазију и увео економске санкције Ираку. Запад је у ирачком овладавању Кувајтом видео опасност по сопствене интересе, пошто је Ирак тако дошао у непосредну близину великих нафтних поља у Саудијској Арабији. Резолуцијом 678 СБ УН, Ираку је дат рок за повлачење до 15. јануара 1991. године. САД су окупиле широку коалицију од 34 земље за супротстављање Ираку, међу њима и Катар, Сирију, Турску, Саудијску Арабију, Уједињене Арапске Емирате и Мароко. Занимљиво је да је Израел остао војно неутралан, док је подршку Ираку пружио ПЛО Јасера Арафата. По истеку рока остављеног Ираку, коалиција је покренула велику ваздушну акцију под називом Пустинска олуја. Врло брзо су уништени ирачко ратно ваздухопловство и против-ваздушна одбрана. Копнени део операције под називом Пустинска сабља коалиција са САД на челу почела је 24. фебруара 1991. године, а већ после два дана Ирак је започео повлачење из Кувајта, претходно запаливши кувајтска нафтна поља. Ирачки конвој у повлачењу немилосрдно је бомбардован на тзв. Аутопуту смрти. Већ 27. фебруара је објављено да је Кувајт ослобођен. Одржана је мировна конференција на територији Ирака окупираној од коалиције. Један од важнијих резултата Заливског рата је свакако и оживљавање исламског екстремизма, окренутог пре свега против Саудијске Арабије, због њене сарадње са САД и Израелом.

Геополитички процеси на Блиском истоку у вези са логиком простора

Потребно је утемељено познавање постојећих регионалних система, како би се утврдили односи међузависности и разумели геополитички процеси. Није довољно само проучити економска кретања и сагледати интересе појединих учесника у том

процесу. Са те стране, постоји велика сличност између простора Блиског истока и Балкана, не само због дуготрајног сукоба хришћана и муслимана, већ и зато што је установљен посебан „синкретички суживот ислама и хришћанства, који се развио унутар међусобног утицаја различитих националних култура“.⁸ Кроз сагледавање система спољних утицаја и заједничког историјског и политичког наслеђа могу се наћи одговори на питања која данас постављамо.

Пројекат Блиског истока (оријентализам) је осмишљен од стране Британске империје, која је своју политику и контролу над овим регионом „спроводила под изговором преношења западних концепата политичке управе државама других народа, као да су једини прихватљиви и исправни принципи“.⁹ Уз све чиниоце који утичу на односе између појединих држава, а који се уобичајено истичу као релевантни, неопходно је имати на уму и чинилац територијализације („опросторења“), који не подразумева само географски положај. На овај начин боље ће се сагледати читав простор Плодног полумесяца.¹⁰ Овај простор представља зону сваковрсног промета између Правог Леванта и Арапског залива (прецизнији назив је Арапско-персијски залив).¹¹ Међусобна зависност и интеракција блискоисточних проблема показују да се на овај простор мора гледати као на геополитичку и стратешку целину. Поједини аутори увиђају опасност од „балканизације“ овог подручја, односно „фрагментирања држава на поједине етнорелигијске целине“.¹² Услед специфичних политичких односа дуго времена се губила прометно-посредничка функција повезивања Средоземља и Арапско-персијског залива.

Спољни утицаји су константа већ дуго времена, и изгледа парадоксално да је проблем настао због њих толико сложен, да се само уз спољне утицаје може разрешити. „Блиски исток је поприште више сукоба, место изукрштаних интереса свих светских сила, арена на којој се ствара низ формалних и неформалних алијанси“.¹³ Не постоји други регион у свету тако богат историјским дешавањима, са толиком разноликошћу народа, култура, обичаја и религија, и толико заступљен у сфери светског интересовања. „Сасвим је јасно да је овај регион по свему специфичан и компликован и није једноставно ни географски га одредити, јер постоје различита схватања и тумачења, а да се не говори о проблемима који се проналазе на сваком квадратном километру Блиског истока“.¹⁴

⁸ Савин Л., 2016. Балкан и Блиски исток: Византијско наслеђе и реализам. постављено на сајту КАТЕХОН. <http://katehon.com/sr/article/balkan-i-bliski-istok-vizantijsko-nasledje-i-realizam>. децембар 2018.

⁹ Исто.

¹⁰ Простор у југозападној Азији састављен од плодних подрегиона Месопотамије и Леванта кроз који протичу реке Нил, Јордан, Еуфрат и Тигар; протеже се од источне обале Средоземног мора до Персијског залива. Државе чије се територије у целини или делимично налазе на овом простору су: Ирак, Израел (са Палестином), Јордан, Либан, Сирија, део североисточног Египта, мали део југозападне Турске и западног Ирана.

¹¹ Чине га земље уз обале источног Медитерана, искључујући Грчку (Турска, Сирија, Либан, Израел, Јордан и Египат, уз територију Газе и полуострво Синај).

¹² Павић Р., 1984. Проблеми Блиског и Средњег истока – Аспекти политичке картографије. у: Политичка мисао. Vol. XXI/1984/. No. 1-3. Факултет политичких знаности Свеучилишта у Загребу. Загреб. стр. 107.

¹³ Јанковић С., 2007. Сукоби на Блиском истоку – основна обележја. у: Међународни проблеми. Vol. LIX. No. 2-3/2007. Институт за међународну политику и привреду. Београд. стр. 272.

¹⁴ Тодоровић Д. В., 2016. Сунитско-шиитски раскол и његове последице на безбедност у региону Блиског истока (докторска дисертација). Факултет политичких наука. Београд. стр. 50.

Турска у светлу неоосманизма и њени односи са другим државама Блиског истока

Неоосманизам, карактеристике простора, Османско царство и Турска у XX и XXI веку

Под неоосманизмом ваља разумети идеолошку платформу према којој данашња Турска треба да реafirмише целокупно духовно, културно и политичко наслеђе Османског царства, у циљу преузимања улоге глобално значајног међународног чиниоца. Османско царство се доживљава и тумачи као рана модерна империја, а неоосманизам постаје трајан систем вредности, поглед на свет и упориште идентитета. Секуларни модел друштва Кемала Ататурка постепено бива потиснут природним пратиоцем неоосманизма – исламизмом, који се може дефинисати као „програм друштвеног и политичког деловања и понашања у складу с одредбама исламског верозакона“.¹⁵

Захваљујући свом положају, Турска је трансконтинентална земља – већи део њене територије је у југозападној Азији (Анадолија), а мањи у југоисточној Европи (источна Тракија). Тако Турска и својом територијом, али и историјом, политиком и културом представља посебну копчу између Балкана и Блиског истока. Излази на чак четири мора – Црно, Мраморно, Егејско и Средоземно; од блискоисточних суседа, граничи се на истоку са Ираном, а на југу са Ираком и Сиријом, док се острвска држава Кипар налази недалеко од турске обале (113 км) у Средоземном мору. Подручје Мале Азије, или Западне Анадолије, које обухвата око 60% територије на западу азијског дела данашње Турске, било је колевка многих цивилизација; ту су се смењивали Хетитско краљевство, Византијско и Османско царство, о чему је било речи у уводу овог рада. Османско царство је у 16. и 17. веку било најјача политичка сила на свету, која се преко Балкана ширила према Европи.

У првој половини 19. века наступило је велико опадање, да би по завршетку Првог светског рата и пораза Турске као немачког савезника територија Царства била подељена споразумом у Севру 1920. године, при чему је Царство изгубило све територије осим Анадолије и Тракије. Свест о угроженој територијалној целовитости и ранија обећања Запада, дата посебно Јерменима и Грцима, проузроковали су геноцидне акције Турске, па је тако у периоду (1915–1917) убијено око 1,5 милион Јермена, а 1922. године побијено је целокупно грчко становништво Смирне (данашњег Измира). Извукавши поуке из пораза, а са геноцидном хипотеком која постоји без обзира на званично непризнавање, Турска је задржала спољно-политичку неутралност у Другом светском рату. Противећи се утицају СССР-а, Турска се окренула Западу и 1952. године постала чланица НАТО. Након бројних превирања и два државна удара у режији војске (1960. и 1971. године) уследио је државни удар на Кипру, на шта је Турска одговорила интервенцијом, односно инвазијом Кипра 1974. године и окупацијом северног дела острва. После још једног војног удара у Турској (1980), Радничка партија Курдистана је 1984. године отпо-

¹⁵ Танасковић Д., 2010. Неоосманизам: Доктрина и политичка пракса. Службени гласник. Београд. стр. 10.

чела оружане борбе на југоистоку Турске у циљу стварања социјалистичке државе Курдистан. Почетком 21. века у Турској су уведене реформе и повећан је каталог људских права и слобода; између осталог, забрањено је мучење, а гарантована слобода протестних окупљања. Турска је ојачала своје позиције посебно учешћем у рату на страни коалиције око САД у Заливском рату против Ирака (1990–1991). Након више деценија безуспешних покушаја, 2005. године је отпочела преговоре о чланству у Европској унији.

У другој половини 20. века политичка позорница у Турској је свакако била у знаку Сулејмана Демирела, који је на место премијера засео на крилима војног пуча из 1960. године, и доживео изрицање десетогодишње забране учешћа у активној политици у време другој војног удара 1980. године. Но, он се спремно успротивио диктатури генерала Кенана Еврена, и након повратка у политичке воде, постао председник Странке правог пута (данас: Демократска странка), а по смрти Тургута Озала 1993. године и председник Турске, на ком месту је био до 2000. године. Демирел је волео да истиче властите заслуге за реформе спроведене 70-их и 80-их година, за индустријализацију земље и повећање животног стандарда.

Личност Реџепа Тајипа Ердогана; интервенције Турске у сукобима у Сирији

Појава Реџепа Тајипа Ердогана почетком 21. века има далекосежније последице по Турску и њене односе са другим земљама Блиског истока. После само годину дана од оснивања, његова Партија правде и развоја (АКП) је 2002. године, однела победу на изборима, а он, као оснивач и лидер АКП и најпопуларнији политичар у земљи, не добија ни посланичко место. Ипак, вештом и храбром Ердогану убрзо се отварају сва врата, па време од 2003. до 2014. године, проводи на функцији премијера, након чега је постао председник државе. Слови као велики муслиман, човек без длаке на језику, харизматична личност са извесним диктаторским претензијама.

Турско-сиријски сукоб 2012. године збио се две године пре краја Ердогановог премијерског мандата. Наиме, под утицајем тзв. „Арапског пролећа“ у Сирији је марта 2011. године дошло до побуне и демонстрација против сиријске владе и председника Башара ел Асада, да би наредне године сукоб прерастао у грађански рат. Турска је оптужила Сирију за кршење људских права и прекомерну силу у гушењу побуне, а Сирија Турску за наоружавање и помагање сиријских побуњеника. После једног од жешћих обрачуна сиријске владе са побуњеницима Турска је прекинула дипломатске односе са Сиријом – у марту 2012. године је затворила амбасаду у Дамаску, затим и Генерални конзулат у Алепу. Уследило је обарање једног од два турска авиона која су 22. јуна ушла у сиријски ваздушни простор, као и серија пограничних инцидената, уз активну улогу побуњених Курда на југоистоку Турске. Турски авиони су у августу напали курдске области на северу Ирака, док се у турском граду Газијентапу дешава терористички бомбашки напад, за који Турска оптужује Курде и сиријске обавештајне службе. У гранатирању положаја побуњеника

смештених у пограничном подручју, пар граната је 4. октобра пало са територије Сирије на оближњи турски град Акчакале, за шта су се сиријске власти извиниле Турској. Наредних дана долази до спорадичне размене артиљеријске ватре, као и војних маневара Турске и Египта поред сиријске обале. Уследила је евакуација турских грађана из пограничних подручја са Сиријом, као и пресретање и принудно спуштање сиријског путничког авиона који је повредио ваздушни простор Турске. У оба случаја огласио се премијер Ердоган – у првом је саопштио турским грађанима да у сваком тренутку морају бити спремни за одлазак у рат, а у другом да је сиријски авион носио терет војне намене.

У наредним данима Сирија је затворила ваздушни простор за турске авионе, док је Турска извела војне операције против Курда на граници са Ираком. Следили су још неки погранични инциденти и груписање војски са обе стране границе.

У августу 2016. године, долази до турске интервенције у Сирији (операција Штит Еуфрата). Подржавајући сиријске побуњенике, посебно припаднике Слободне сиријске армије, Турска је дошла у сукоб са Исламском Државом Ирака и Леванта (енгл. ISIL), као и са оружаним снагама западног Курдистана у Сирији („Народне заштитне јединице“, односно „Сиријске демократске снаге“, скраћено енгл. SDF).¹⁶ Након артиљеријске ватре и ваздушних удара, 25. августа 2016. године, турски тенкови су прешли сиријску границу. Стиче се утисак да је Турска била више усмерена на обрачун са курдским снагама него са припадницима ISIL-а, иако је несумњиво било успешних акција против Исламске Државе.

Трећа турска војна интервенција у Сирији (операција Маслинова гранчица) вођена је почетком 2018. године против Сиријских демократских снага (SDF). За Турску не постоје разлике између Радничке партије Курдистана (PKK) и SDF, пошто обе сматра терористичким организацијама. Став САД је да SDF није терористичка, већ легитимна организација сиријских Курда која се борила против Исламске Државе. Почетак офанзиве је уследио 19. јануара 2018. године прекограничним гранатирањем, а дан касније и ваздушним ударима. У фебруару је Генералштаб турских оружаних снага објавио да је „неутралисано 1.369 припадника терористичких снага“ код Африна на северу Сирије. Почетком марта је покренута друга фаза операције Маслинова гранчица, ради заузимања већих урбаних насеља у регији Африн. Истовремено, Турска је објавила да ће војна операција бити завршена почетком маја. Сирија се све време оштро противила овој операцији, тумачећи је као напад на сопствени суверенитет, а након заузимања Африна позвала је Турску да због таквог „кршења принципа из Повеље УН“ одмах повуче своје трупе са сиријске територије. У овом сукобу дошло је и до тога да су се некадашњи припадници Исламске Државе „пресвукли“ у униформе про турских фракција Слободне сиријске армије. Председник Турске Ердоган је 12. августа 2018. године изјавио да је Турска „у последњој фази припрема за нове војне операције у Сирији“, тако да од смиривања ситуације, по свему судећи, неће бити ништа.

¹⁶ Исламска Држава у Ираку и Леванту је позната по енглеској скраћеници ISIL (*Islamic State of Iraq and Levant*). Арапска скраћеница ове државе је DAES. Друго име ове непризнате терористичке државе која је под својом контролом држала мање делове Ирака и Сирије јесте Исламска Држава у Ираку и Сирији (ISIS - *Islamic State of Iraq and Syria*).

Неоосманизам, доктрина „стратегичке дубине“ и односи Турске са главним државама Блиског истока

Блиски исток је област у којој је Турска најочигледније показала измену спољнополитичког приступа у односу на ранији, у складу са доктрином „стратегичке дубине“ чији је творац Ахмет Давутоглу.¹⁷ „Турска, по њему, поседује потенцијал стратегијске дубине, пошто јој као наследници историје и географије Османског царства припадају велика историјска и географска дубина, јер је на средишњем евроазијском геополитичком простору вековима била епицентар догађаја. У том погледу, она има значајне компаративне предности у односу на друге државе у региону, а и шире, само што се њима није на одговарајући начин користила“.¹⁸ Такав спољнополитички приступ и наступ Турске на Блиском истоку изазвао је реакције, посебно од стране САД која је до јуче Турску сматрала највернијим савезником. Све више постаје очигледна тежња Турске за хегемонијом и улогом „старијег брата“ у арапском свету Блиског истока. Ипак, заокрет у спољној политици највидљивији је у односу према Ирану, Ираку, Сирији и Израелу. Примера ради, Башар ел Асад је у јануару 2004. године посетио Анкару као први председник Сирије од стицања независности (1946), након чега је дошло до убрзаног развоја турско-сиријске сарадње у свим областима. Значајно су унапређени и односи са шиитским Ираном, у односу на раније оптужбе Турске да Иран сарађује са курдским сепаратистима и покушава да изведе исламску револуцију у Турску. Неоосманисти као заговорници доктрине стратегијске дубине „подсећају, како домаће тако и западне скептике, да је последњи турско-ирански рат вођен пре готово четири столећа и да је граница с Ираном, упркос свим разликама и неспоразумима, већ одавно најмирнија граница Турске“.¹⁹ Билатерални односи су посебно унапредовали када су 17. августа 2017. године Турска и Иран потписале војни споразум, током посете иранског начелника генералштаба Турској.

Велика је разлика између онога што је у једном времену Ирак могао да постане, и онога што се већ деценијама одвија на простору ове државе. Ирак је дуго времена у фокусу Турске, као веома важан сусед. Стабилност Ирака значила је и сигурност Турске, а сваки потрес у Ираку производио је опасност по турске виталне интересе. Турска је посебно пратила ситуацију у Ирачком Курдистану, противећи се добијању аутономије или додатних атрибута државности овог ентитета. Интервенција против Садама Хусеина 1991. године, није наишла на одобравање Турске, али је Турска као поуздани савезник испоштовала став и циљеве интервенистичке коалиције окупљене око САД. Затворен је нафтовод који је преко турске територије транспортовао ирачку нафту, јединице турске војске су распоређене дуж границе са Ираком, а Турска је дозволила полетање коалиционих борбених авиона са својих аеродрома. Последице су биле изразито неповољне по Турску, с обзиром да јој економски губици нису надокнађени, и да су се бројне курдске избеглице слиле преко границе после Садамове одмазде због курдске побуне. Све више је преиспитивано до тада беспоговорно савезништво са Западом, и

¹⁷ Бивши универзитетски професор, дипломатски саветник Ердогана, министар иностраних послова и премијер Турске од августа 2014. године до маја 2016. године када је, изгубивши Ердоганову подршку, био принуђен да се повуче.

¹⁸ Танасковић Д., 2010. Неоосманизам: Доктрина и политичка пракса. Службени гласник. Београд. стр. 37.

¹⁹ Исто. стр. 80.

расло је неповерење према америчким плановима на Блиском истоку. Тако је дошло до тога да турски парламент 2003. године не дозволи америчким трупама коришћење турске територије за копнене операције против Ирака. Турска, у складу са новом стратегијом, истовремено негује добросуседске односе са Ираком и повремено спроводи војне операције на северу Ирака против Радничке партије Курдистана, уз задржавање дозе неутралности према шиитско-сунитским трзавицама у Ираку. Имајући у виду све околности и специфичности, „Турска према Ираку успева да води прилично делотворну политику руковођену општим циљем свођења проблема у односима са суседима на нулу“.²⁰ До краткотрајног поремећаја односа дошло је 2015. године, када је Турска у ирачкој регији Мосул (која је четири века била у саставу Отоманског царства) успоставила војну базу Башика, као центар за обуку против Исламске Државе. Службени Багдад је тај потез за који није дата дозвола назвао војном агресијом на суседну земљу. Почетком октобра 2016. године, Турска је продужила коришћење базе на још једну годину, а ирачки парламент је турско присуство назвао окупацијом и затражио затварање базе. Дошло је до затегнутих дипломатских односа, при чему се Турска одредила да је њено присуство у мосулској регији елемент стабилности и гарант територијалне целовитости Ирака. Билатерални односи Турске и Ирака побољшани су почетком 2017. године, посетом турског премијера Биналија Јилдирима, Ираку. Ипак, у јуну 2018. године долази до упада турских војних јединица на север Ирака, уз жестоко бомбардовање области Кандил и Синцар где су смештени курдски кампови. Изведени су ваздушни удари у региону Зап на северу Ирака, уз истовремену најаву копнене офанзиве.

До заоштравања односа са Израелом дошло је почетком 2010. године, када је израелски дипломата у јавности понизио турског амбасадора Угуза Челикола због приказивања антисемитског филма на турској телевизији. Турска је затворила свој ваздушни простор за израелске авионе због напада израелских командоса на конвој бродова са хуманитарном помоћи за појас Газе 31. маја, када је убијено девет турских хуманитараца. Турска је тада повукла свог амбасадора из Израела. До смиривања тензија краткотрајно долази на самом почетку 2016. године, када је председник Ердоган давао изјаве о томе како је „Израел потребан земљи као што је Турска у регији“. Претходно је дошло до званичног извињења Израела због поменутог инцидента из 2010. године. Турска и Израел су биле најближе успостављању трајних добрих односа 27. јуна 2016. године, када је објављен Споразум о помирењу.

Нажалост, већ у мају 2017. године долази до оштрих реторичких наступа турских и израелских званичника. Тако се Ердоган јавно заклео да ће његова влада сарађивати са палестинским народом како би одбранили Јерусалим од јудаизације. Из израелског министарства спољних послова стигао је Ердогану одговор како су дани Отоманског царства одавно прошли, а да је Јерусалим, чија је власт посвећена сигурности, верским слободама и поштовању права мањина, био и биће увек престоница јеврејског народа. „Утук на утук“ уследио је од стране турског МСП-а, које је навело да би Јевреји требало да буду захвални због немерљиве толеранције у османско време, пошто су припадници свих религија тада уживали слободу вероисповести, те да Израел покушава да прикрије чињеницу да је Источни Јерусалим под окупацијом, и да покушава да преотме контролу над светим местима у Јерусалиму од муслимана. Израелски

²⁰ Исто. стр. 85.

премијер Нетанјаху је одговорио да је Ердоган последња особа која може да „попује“ Израелу, јер питање је шта би могао да каже становницима северног Кипра или Курдима. Није требало дуго чекати на Ердоганов одговор – у децембру 2017. године за Израел је рекао да је „земља окупације“ која проводи терор над Палестинцима, и то непосредно по признању Јерусалима за нову израелску престоницу од стране америчког председника Доналда Трампа. По избијању сукоба на граници Израела и Газе у мају 2018. године, када је погинуло на десетине а повређено 2.700 Палестинаца, Ердоган је оптужио Израел за геноцид, а турска влада је повукла своје амбасадоре из Вашингтона и Тел Авива „на консултације“, док је израелском амбасадору у Анкари наређено да напусти Турску (амбасадор је у присуству медија подвргнут строгој безбедној провери, којом приликом му је наређено да изује ципеле!). Међусобно протеривање дипломата наговештава још горе односе између Турске и Израела, тако да су потребни велики напори како би се ситуација донекле смирила, поготово после Ердогановог позива муслиманским државама да преиспитају став према САД.

Египат као бивши лидер арапског света и његови односи са другим државама Блиског истока

Египат – кратак историјски преглед и значајни догађаји у XX и XXI веку од утицаја на садашњи положај

Попут целог подручја Блиског истока, и простор данашњег Египта је пребогат историјом, културом и духовношћу. Стотине и стотине година Прединастичког периода, раздобља Старог, Средњег и Новог краљевства, прелазних периода, Хеленистичког периода, Периода римске владавине, Византијског периода, Раног исламског периода и Османског периода, оставиле су свету трајну историјску и културну баштину. О Наполеоновом освајању и претварању у британски протекторат било је речи у ранијем одељку овог рада. Историју Египта одредила је и изградња Суецког канала, за чију су изградњу 1854. године, Французи добили концесију, који је отворен 1869. године. Египатски удео у власништву над каналом продат је 1875. године Уједињеном Краљевству. Египат је 1922. године постао независна краљевина, а по споразуму из 1936. године, британске снаге су остале само на подручју Суецког канала, али је почетком Другог светског рата Велика Британија поново претворила Египат у протекторат. После државног удара 1952. године под вођством Гамала Абдела Насера, 1956. године је започета национализација државе, па је Суецки канал постао државни; египатска војска је заузела Синајско полуострво и избила на Суецки канал, због чега се сукобила са алијансом Велике Британије, Француске и Израела. Насер је сматран за вођу читавог арапског света, а постао је и један од лидера покрета несврстаних. Уједињење Египта и Сирије у Уједињену Арапску Републику (УАР) проглашено је 1958. године, али је Сирија већ 1961. године изашла из савеза. После катастрофалног пораза у Шестодневном рату из 1967. године, изгубљено је много тога што је Насер постигао, а његов наследник Анвар ел Садат остварио је јаче везе са Западом. После потписивања мировног споразума у Кемп Дејвиду са Израелом 1979. године. Садата убијају исламски побуњеници 1981. године. Наследио га је Хосни Мубарак, који је спроводио

процес умерене либерализације, уз обнављање односа са арапским државама. Но, Египат је подржао САД у ратовима против Ирака 1991. и 2003. године. За време „Арапског пролећа“ 2011. године, у земљи су избили велики немири, који су довели до оставке египатског председника. Још већа масовност забележена је 2013. године, када су милиони људи на улицама Египта тражили смену председника Мохамеда Мурсија, који је свргнут војним пучем подржаним од великог дела народа.

Египат данас – унутрашња ситуација и односи са другим државама Блиског истока

Само неколико година после „Арапског пролећа“ уочљиво је да је регион Блиског истока и северне Африке дестабилизован. То се посебно односи на Египат. Уместо слободе, демократије и вишег стандарда грађана у државама у региону, профитирали су финансијери и подстрекачи побуне. Иако су и Тунис и Египат непосредно пре изведених револуција достигли респектабилан ниво модернизације и социјалне ангажованости, уз грађанско друштво неподељено оштрим верским и племенским сукобима, једна негативна ствар је одликовала обе земље – велики раст незапослености. По свргавању тамошњих режима, на изборима је власт у Тунису преузела исламистичка организација Ел Нахда, а у Египту Муслиманска браћа (основала Партију слободе и правде која је учествовала на изборима). Ту сличности ситуације у Тунису и Египту престају. У Тунису је започет широки народни дијалог уз учешће више национално оријентисаних партија, и успостављен демократски амбијент. У Египту су се припадници Муслиманске браће убрзо завадили са представницима других партија и организација. Велики економски губици и ширећи сиромаштво узроковали су војни пуч 2013. године, и лишавање слободе лидера Муслиманске браће. Војни пуч је довео до потпуне блокаде медија и сурових обрачуна са покушајима демонстрација. У земљи делују бројне терористичке групе, које су велика сметња успостављању стабилности и развоју туризма. Са друге стране, Тунис је одржао два циклуса успешних избора, уз потпуно поштовање народне воље, и 2014. године донео демократски устав.

На спољнополитичком плану, Египат највише сарађује са Саудијском Арабијом и УАЕ, као и осталим чланицама Савета за сарадњу заливских земаља. Египат је 2017. године, уз Саудијску Арабију, УАЕ и Бахреин, прекинуо дипломатске односе са Катаром због подршке те земље тероризму. И даље има гранични спор са Суданом.

Односи између појединих земаља Блиског истока који утичу на стабилност целог региона

Односи Ирака и Ирана

Резолуцијом 598 Уједињених нација од 20. августа 1988. године, завршен је осмогодишњи рат Ирака и Ирана, о којем је писано у оквиру овог рада. Карактеристику овог рата представља околност да су у њему на обе стране учествовале и „сателитске“ сна-

ге – примера ради, на страни Ирака борио се Народни ирански муџахедински покрет (који је био близак Садамовој социјалистичкој Ба'ас партији, и противио се Исламској Револуцији), а на страни Ирана војне снаге Ирачког Курдистана. Но, и велике силе и значајне државе у региону активно су учествовале у том сукобу који је оставио трајне последице до данашњег дана, уз један куриозитет: није било промена у територијалном смислу. У политици околности случаја често изазивају промену става по неком питању. Тако се и догодило да Саудијска Арабија, Кувајт и УАЕ, државе које су се отворено супротстављале Садамовом социјалистичком Ираку, подрже његову одлуку да нападне Иран, видећи у томе шансу да се оконча доминантна улога Ирана у области Залива, али и да се спречи „увоз“ револуције из Ирана у њихове земље.

Од земаља са којима се граничи, Ирак најдуже границу има управо са Ираном (1.458 км). Ирак је савезна република са парламентарним системом власти, председником Републике, Већем министара и Ирачким заступничким већем (законодавна власт), у којој су шиити већина, а сунити мањина (с тим што Ба'ас партијом, која је била на власти до 2003. године, доминирају сунити). Иран је исламска република, једина теократија у свету, односно једина службено шиитска држава, са врховним вођом („вођа револуције“, обавезно верска особа-свештеник који је врховни заповедник оружаних снага), председником Исламске Републике, Меџлисом (једнодомни парламент), Скупштином стручњака (од пробраног свештенства) и Саветом чувара (од правника који тумаче устав и цене усклађеност закона са уставом и исламским обичајима).²¹

Ирак и Иран су склопили мир и успоставили дипломатске односе у време ирачке агресије на Кувајт 1990. године, а односе су нормализовали у потпуности 2005. године, две године после пада Садама Хусеина, док су на територији Ирака још биле јединице америчке војске. Тада је договорена успостава комитета за борбу против тероризма, ирански кредит за обнову Ирака, изградња нафтовода од Басре до Абадана и обавеза Ирана да спречи упад скупина повезаних са Ал Каидом са своје на територију Ирака. Обе државе подржавају режим сиријског председника Башара ел Асада. САД свакако не гледају благонаклоно на нормализацију односа и сарадњу Ирака и Ирана, али у томе не виде већу опасност по сопствене интересе. Међутим, иако није формализовано, очигледно је формирање посебног савеза за борбу против тероризма који чине Иран, Ирак, Сирија и Русија, са могућношћу да му се придружи и Египат, чак и Турска. Обриси тог неформалног савеза постали су видљивији током 2016. године, да би у 2017. години, почели јасно да се уочавају, појачаним билатералним односима унутар овог „Савеза четворице“. Ирачки потпредседник је у званичној посети Москви изјавио да Ирак жели да уђе у војни и политички савез са Руском Федерацијом, а истовремено (23. јула 2017. године) ирачки министар одбране је приликом посете Ирану потписао меморандум о будућој војној сарадњи. Непосредно пре тога Ирак је прогласио победу над Исламском државом у бици за Мосул, а активну улогу у ослобођењу овог ирачког града имале су и милиције Народне мобилизације које обучава Иран обезбеђујући и командни кадар, и које су у оквиру структура ирачког министарства одбране. „Ирачко – ирански односи могу да иду само узлазном линијом и да јачају у свим сегментима. Најпре, обе земље су већински шиитске, интереси у регио-

²¹ Реч теократија потиче из грчког језика, и дословно значи владавина Бога. То је облик владавине у којем вера, односно религија има доминантну улогу. У теократском друштву верска структура је у сагласју са структуром власти, или доминира над њом.

ну су им слични или исти, сарађују или се конфронтирају са истим или скоро истим државама..., економски су компатибилне, те иако су једни Арапи а други Персијанци, претпоставља се да ће шиитски фактор још дуго бити доминантан у односима две земље, нарочито у условима у којима је присутна велика потенцијална опасност од екстремног сунитског тероризма“.²²

САД су ипак у последње време почеле да окрећу „други лист“. Иран је претходно дуго био под санкцијама, али је за време председника Барака Обаме, 2015. године, дошло до потписивања нуклеарног споразума са Ираном и укидања санкција. Садашњи амерички председник Доналд Трамп је прво критиковао овај споразум као једностран, да би се у мају 2018. године, Вашингтон повукао из нуклеарног споразума, најављујући и скоро завођење нових санкција Ирану. Председник САД је почетком августа 2018. године потписао указ којим су Ирану уведене бројне санкције. На тај начин је и Ирак доведен у незгодну ситуацију, управо због блиских економских и политичких веза са Ираном.

Односи Сирије и Либана и везе са Ираном

Сирија припада подручју које се назива Левант. Историјска Сирија је обухватала територије данашњег Израела, Либана, Палестине и делове Јордана. Граничи се са Либаном, Израелом, Јорданом, Ираком и Турском. Већ из овога је јасно да Сирија заузима стратешку позицију на Блиском истоку. Као средиште једне од најстаријих цивилизација на свету, територија Сирије је имала богату историју – од великог Семитског краљевства, преко бројних освајача (Јевреји, Арамејци, Асирци, Вавилонци, Персијанци, Грци, Јермени, Римљани, Византинци, Арапи), до потпадања под вишевековну власт Османског царства. Пред крај Првог светског рата у Дамаск су ушли Арапи, и убрзо је основано Независно арапско краљевство Сирије. Међутим, убрзо стижу француске снаге које су поразиле сиријску војску и збациле краља Фејсала са власти. Француско војно присуство у Сирији потрајало је до 1946. године, од када почиње период политичке нестабилности, све до спајања са Египтом 1958. године у Уједињену Арапску Републику која је потрајала три године. О учешћу Сирије у Рату за независност 1948. године, Шестодневном рату (1967) и Октобарском рату (1973) писано је раније у оквиру овог рада.

По избијању грађанског рата у Либану 1976. године, Сирија је послала бројну војску у циљу помоћи хришћанима који су трпели велике губитке. Тако почиње тридесетогодишње војно присуство Сирије у Либану. Избијању грађанског рата је претходио уплив великог броја палестинских избеглица на територију Либана након арапско-израелских сукоба (1948. и 1967. године) и Јорданског грађанског рата 1970. године. Почетни сукоб палестинских избеглица (под вођством Јасера Арафата) и левичарски настројених Либанаца прерастао је у сукоб сиријских хришћана са једне, и палестинских избеглица, сунитских муслимана и Друза са друге стране.²³

²² Тодоровић Д. В., 2016. Сунитско-шиитски раскол и његове последице на безбедност у региону Блиског истока (докторска дисертација). Факултет политичких наука. Београд. стр. 331.

²³ Езотеричка монотеистичка религијска заједница са простора Израела, Сирије, Либана и Јордана, чија религија јесте један облик ислама са елементима гностичких и неоплатонских филозофија; Друзи верују у пресељење душа и Последњи суд. Највећи број Друза себе сматра Арапима (изузимајући израелске Друзе).

Поједине области земље контролисале су разне милиције: хришћанске, сунитске, шиитске, милиције Друза и палестинских герилаца, а подељен је и Бејрут на делове под влашћу милиција. Уласком Сирије у рат, Палестинци су из Бејрута потиснути на југ Либана. Протеком времена долази до промене односа и савезништава – Сирија почиње да сарађује са Палестинцима, док се хришћани (Маронити) окрећу Израелу. Сиријске трупе су се 2005. године повукле из Либана, али је Сирија на тој територији оставила доста својих оперативаца и обавештајаца, док је више од милион Сиријаца дошло у Либан у потрази за послом.

Као „мали“ сусед Сирије, Либан је осетио свако превирање које се дешавало у Сирији. На данашњем подручју Либана и Сирије пре више од 2.000 година развијала се феничанска цивилизација. Касније је овај регион био територија Римског царства (провинција Сирија), и место бројних освајања крсташа, да би затим потпао под власт Османског царства. Распадом Османског царства по завршетку Првог светског рата француска је добила мандат над пет провинција које данас чине Либан. Због историјских разлога, Сирија сматра Либан вештачком творевином на сиријској територији. Грађански рат (1975-1990) оставио је ову земљу без организационе власти. О Првом и Другом либанском рату (1982. и 2006. године) било је речи у овом раду. Сирија је главног савезника на подручју Либана нашла у шиитском Хезболаху.²⁴ Сирија је, такође, једини савезник Ирана међу арапским земљама. Иран, Сирија и Либан чине такозвану „шиитску осовину“.

Подразумева се да су либански инострани односи у великој мери зависили од Сирије. Ипак, Либан има добре односе са свим арапским суседима, упркос историјским тензијама са Либијом, Ираком и Палестином; нема дипломатске нити трговинске односе са Израелом (званични либански став је да до успостављања односа може доћи по решењу питања израелско-палестинских насеља и повратку Голанске висоравни Сирији). Члан је Организације Исламске Конференције.

Односи између блискоисточних земаља које су чланице Арапске лиге и Савета за сарадњу арапских држава Персијског залива

Арапска лига, регионална организација арапских земаља Северне Африке, Рога Африке и југозападне Азије, основана 22. марта 1945. године у Каиру, састоји се од 22 члана. Корени њеног настанка сежу три године раније, када је британско министарство спољних послова осмислило формирање организације арапских држава ради супротстављања нацизму, али је оснивање уследило након пораза нацизма. У почетку ју је чинило 6 чланова, све са Блиског истока – Египат, Ирак, Либан, Саудијска Арабија, Сирија и Трансјордан (1949. године, преименован у Јордан). Главни прокламовани циљеви Арапске лиге јесу међусобна сарадња земаља чланица, чување њихове независности и суверенитета, координација сарадње и расправа о

²⁴ Хезболах (од арапских речи Хиџб Алах – „божја странка“) је шиитска либанска, проиранска паравојна организација, настала 1982. године као одговор на упад Израела у јужни Либан. Покрет је од неких земаља (међу којима су САД и Велика Британија) проглашен терористичком организацијом. Неки чланови Хезболаха су у саставу Либанске владе. Главни финансијер Хезболаха је Иран, а помаже му и Сирија. Покрет се ограддио од деловања Ал Каиде, а у Сиријском грађанском рату учествује на шиитској страни.

свим пословима и интересима арапских земаља на општи начин. Од блискоисточних земаља чланице АЛ су постале и: Јемен (већ од маја 1945. године, па се у неким изворима наводи уз шест првобитних чланица), Бахреин, Јордан, Кувајт, Оман, Катар и, као и Палестина (на самиту у Каиру 1964. године договорено је да Палестину представља посебна организација; исте године у источном Јерусалиму са-стао се први Палестински национални савет, а после пар дана основана је Пале-стинска ослободилачка организација – ПЛО). Од већих држава које не припадају Блиском истоку у ужем смислу, али су усмерене на сарадњу са тим регионом, тре-ба навести Алжир, Мароко, Судан, Сомалију и Либију. Важна функција АЛ од инте-реса за тему овог рада јесте посредовање у међусобним споровима, као и спорови-ма са трећом страном. Посебно је изражена тежња ка смиревању арапских несугласица и ограничавању конфликта; пример за то јесте деловање АЛ током Ли-банске кризе 1958. године. Значајнији документи АЛ су Повеља о заједничкој арап-ској економској акцији, Уговор о заједничкој одбрани и економској сарадњи, Пакт држава Арапске лиге – Авалон пројекат (којим је усвојен принцип панарабизма) и Арапска мировна иницијатива (мировни план за арапско-израелски конфликт).

И поред значајних остварења, Арапска лига није испунила основна очекивања. Главни циљеви при оснивању тицали су се деколонизације и решења палестинског питања, али и после 73 године та питања су и даље актуелна. Нерешеном пале-стинском питању придружили су се нови изазови и проблеми: криза у арапским зе-мљама после „Арапског пролећа“, грађански рат у Сирији, нестабилност власти у Ираку, исламски фундаментализам, грађански рат у Јемену, однос према неким не-арапским државама (Иран, Турска и Израел)... У једном периоду су побуњеници би-ли признати као званични представници Сирије у АЛ, чиме је прекршен устав ове организације. Арапске земље су чешће објекат међународних односа (на шта утиче и чињеница да је Блиски исток поприште сукоба великих сила), него што показују способност да буду субјекат тих односа. Велику кризу Арапске лиге у последње време највише изазива већи број ратних сукоба на територији земаља чланица. Није успео покушај стварања заједничких арапских војних снага. Доминантна сила унутар АЛ је Саудијска Арабија, али је друге арапске земље не прате у свему (при-мера ради, не спроводе потпуну изолацију Катара).²⁵

Савет за сарадњу арапских држава Персијског залива (Савет за заливску са-радњу) је основан 1981. године у циљу привредне и политичке сарадње Саудијске Арабије, УАЕ, Кувајта, Катара, Бахреина и Омана. Прави разлог оснивања овог са-веза лежао је у страху од извоза Исламске револуције из Ирана у те државе. Све државе чланице Савета су тзв. арапске земље Персијског залива, смештене на Арабијском полуострву уз обалу Залива (ту је и Јемен, али није члан Савета). У не-ким изворима називају их и шест заливских краљевина, односно монархија (мада је Катар емират, УАЕ такође, а Оман султанат). Последњих година наведеном и одавно идентификованом страху придружио се још један: страх због политичког ус-

²⁵ Почетком јуна 2017. године, пет арапских земаља (Бахреин, Египат, Саудијска Арабија, УАЕ и Јемен), као и Либија и Малдиви, прекинуле су дипломатске односе са Катаром због подршке исламским терористичким групама, екстремистичким и секташким организацијама и веза са Ираном. Затворен је ваздухопловни и поморски саобраћај, а Саудијска Арабија је затворила копнену границу са Катаром. Катар је искључен из арапске војне коалиције која у Јемену делује под саудијским заповедништвом.

пона шиитских заједница на подручју ових држава. У свакој од њих постоји бројна шиитска мањина (у Бахреину је то чак већина, али под сунитском влашћу), као и респектабилна мањина састављена од иранских емиграната. Да је страх оправдан, видело се и по потресима које је изазвало „Арапско пролеће“, а у новије време и ситуација настала услед напада на дипломатске мисије Саудијске Арабије у иранским градовима Техерану и Мешхеду почетком 2016. године.

Савет је подржавао Ирак у ирачко-иранском рату, обезбеђујући Садаму Хусеину финансијску и војну помоћ. Односи између чланица Савета и Ирана поправљени су за време власти иранских председника Рафсанџанија (1989–1997) и Хатамија (1997–2005), чему је значајну подршку дао Кабус, тадашњи султан Омана. Тешкоће које ове земље нису успеле да преброде тичу се иранског нуклеарног и балистичког ракетног програма, које заливске земље доживљавају као претњу. Извор неспоразума је било и само име Персијског залива, а уз то и панарапска политика, и већ поменути шиитски покрети у (претежно) сунитским земљама. Ипак, највећа претња Савету дошла је изнутра – главни проблем постао је Катар, односно његова подршка терористичким групама. На терет Катару ставља се подршка Ал Каиди и шиитским милицијама, иако Катар транспарентно подржава Муслиманску браћу (или Муслиманско братство). Ипак, може се закључити да независност и сувереност Катара представљају главни разлог за увођење санкција овој земљи, као и њена спремност на сарадњу са Турском и Ираном. Док су Кувајт и Оман преузели улогу посредника у решавању конфликта, јаче и моћније Саудијска Арабија и УАЕ се све више окрећу међусобном политичком и војном партнерству. Но, посматрајући ствари кроз призму новца и профита, јасно је да погоршани односи штете свим чланицама Савета. Почетком јуна 2018. године, Саудијска Арабија је запретила војном акцијом против Катара, који успева да одржава добре односе са Русијом, Турском и САД.

Процеси и догађаји на Блиском истоку у XXI веку од значаја за садашње и будуће односе блискоисточних земаља

„Арапско пролеће“ и Блиски исток

Под именом „Арапско пролеће“ („Арапско буђење“, „Арапски устанци“) обухваћени су велики протести и демонстрације, махом у арапским државама на Блиском истоку и северу Африке, који су почели у Тунису 17. децембра 2010. године, а затим се пренели у Алжир, Јордан, Египат и Јемен, па у Либију, Бахреин, Сирију, Ирак, Мароко, Оман; мањи протести избили су у Кувајту, Либану, Мауританији, Саудијској Арабији, Судану и Западној Сахари. Успех протеста у Тунису („Тунижанска револуција достојанства“, „Јасмин револуција“) допринео је успешном ширењу побуне у другим државама; за нешто више од пола године оборена је и власт у Египту. Више лидера појединих држава у региону најавило је повлачење са власти и организовање демократских избора. До пада владе дошло је у Јордану. Због одбијања либијског лидера Моамера ел Гадафија да се повуче са власти избио је грађански рат у Либији. Под ути-

цајем Арапског пролећа 15. марта 2011. године, започет је оружани конфликт између представника власти и опозиције у Сирији, који је прерастао у грађански рат. Овај рат се потом прелио и у Ирак, где је ескалирао у 2014. години услед преласка великог броја милитантних исламиста из Сирије (премијер Ирака је 9. децембра 2017. године дао изјаву да је рат против џихадиста Исламске Државе завршен).

Социјалне разлике, верска нетрпељивост, лоше унутрашње политичке и економске прилике свакако су погодне тле за избијање побуна и немира. У том смислу на Арапско пролеће се може гледати као на низ побуна које нису вођене из истог центра, и које су притајено тињале све док негде (у овом случају у Тунису) није избила варница. Војни дипломата Здравко Зељковић на питање зашто се Арапско пролеће десило баш почетком друге деценије 21. века, а не пре или касније, као одговор даје тврдњу да је до тога дошло „управо у тренутку када је арапски свет схватио да је куцнуо час да узме судбину у своје руке, да је ера породичних деспотија завршена, да је пробијена баријера страха од домаћих диктатора – да је дошло време да се окрене нова страница њихове историје“.²⁶ Дуготрајно кумулирано незадовољство је довело до спонтаних демонстрација грађана којима је недостајала само било каква иницијална каписла да букну и доведу до престанка разлога незадовољства, односно до промене режима огрезлих у корупцији и кршењу људских права. Међутим, да ли таква идилична слика одговара стварности? На Блиском истоку је било и раније демонстрација и грађанског насиља, без великог одјека, а готово без мешања Запада. Историја је показала да ниједна од успешно изведених револуција у свету није спонтано изведена. „Догађаји произашли на Блиском истоку познати као „арапско пролеће“ или „арапска револуција“ ни у ком случају се не могу посматрати као спонтана реакција незадовољника и жеља за демократизацијом друштва“, и последица су дугогодишње тежње САД да под своју контролу ставе бивше територије СССР.²⁷ Односно простор који је био под његовим утицајем, тако да на ове догађаје треба гледати као на „део ширег стратегијског плана за овладавањем не само ресурсима и транзитним путевима за њихову дистрибуцију на Блиском истоку већ и евроазијском делу, умањујући могућност Русије да оствари монополску контролу над животни важним енергетским ресурсима и допринесећи темељној промени баланса снага у Евроазији у своју корист“.

Арапско пролеће је означило и почетак нових процеса у сунитско-шиитским односима. Осим што је порасла снага бројних терористичких групација, дошло је и до заостравања иранско-саудијског ривалитета, самим тим и сунитско-шиитских односа. Највидљивије последице су у Сирији, Јемену, Бахреину, као и у Либану и Палестини. Немогуће је раздвојити појаву Исламске Државе и Арапско пролеће. „Дочекано и слављено као нови талас тријумфа либералног концепта демократије, Арапско пролеће се претворило у пролеће исламског фундаментализма“.²⁸ Почетком 2018. године председник Египта Абдел Фатах ел Сиси је у говору на једном

²⁶ Зељковић З., 2013. Арапски свет на путу ка демократији. Војно дело. Београд. стр. 19.

²⁷ Конатар В., 2014. Наличје „Арапског пролећа“. У: Култура полиса (часопис за неговање демократске политичке културе. год. XI (2014). бр. 25. Култура – Полис/Институт за европске студије. Нови Сад/Београд. стр. 275.

²⁸ Тодоровић Д. В., 2016. Сунитско-шиитски раскол и његове последице на безбедност у региону Блиског истока (докторска дисертација). Факултет политичких наука. Београд. стр. 410.

форуму одржаном у Каиру саопштио да су губици арапских земаља Блиског истока услед Арапског пролећа достигли 900 милијарди долара, те да је у ратовима и превратима повезаних са Арапским пролећем у региону погинуло 1,4 милиона људи, док су 15 милиона људи постали избеглице.

Да САД нису гледале на снажне националне држава Арапа као на претњу по сопствене економске интересе, и да процес глобализације нужно не подразумева усисавање земље у велику целину како би се њоме лакше владало и како би се из ње лакше црпели ресурси, не би било Арапског пролећа. Са друге стране, да није било сиромаштва, обесправљености и корупције, изазивање немира не би успело.

Утицај грађанског рата у Сирији на регион Блиског истока

Грађанском рату у Сирији су претходиле демонстрације које су 15. марта 2011. године почеле у више сиријских градова, у којима су демонстранти тражили престанак владавине Ба'ас партије и одлазак са власти председника Башара ел Асада, уз већа грађанска и социјална права. Демонстрације су убрзо прерасле у оружане сукобе, а 2012. године сукоб побуњеника и сиријске војске прераста у грађански рат. Од припадника војске који су дезертирали због неслагања са начином обрачуна са демонстрантима и самих демонстраната касније је створена Слободна армија Сирије, коју сиријска власт сматра терористичком групацијом.

Узроци сукоба и мржње сежу у недалеку прошлост, и тичу се односа шиита и сунита. Након покушаја атентата на тадашњег председника Хафиза ел Асада (оца садашњег председника Башара) и побуне у граду Хами, упоришту Муслиманске браће, чији су припадници почели са убијањем чланова владајуће странке Ба'ас, уследио је жесток одговор сиријске војске која је после две недеље, 2. фебруара 1982. године, продрла у град.²⁹ Владајућа гарнизона у Сирији, као и сама породица сиријског председника, потиче из секте Алавита, која је на подручју Сирије заступљена са 12% од целокупног становништва, што свакако не одобрава сунитска већина (75% сиријске популације).³⁰ Долазак на власт Башара ел Асада у почетку је отворио широки дијалог о реформама у друштву; но, убрзо су ухапшене вође покрета које су се залагале за грађанску непослушност. Додатну нестабилност унело је деловање курдских група, као и лоша економско-социјална ситуација и пад животног стандарда.

Избијању побуне у Сирији 15. марта 2011. године, претходили су покушаји реформистичких странака у Сирији са седиштем у САД, са подршком САД и Израела, да створе критичну масу од незадовољних грађана. Уступци које је учинила сиријска власт нису дали резултате, а протестанти су показивали да имају центар командовања и да располажу солидним наоружањем. Убрзо долази до већих оружаних битака,

²⁹ Према расположивим подацима, у бомбардовању Хаме и одмазди сиријске војске убијено је између 10.000 и 25.000 особа.

³⁰ Религијска група која следи доктрину шиитске школе о дванаесторици имама; њихови припадници живе у Сирији, Либану и јужној Турској. Према мишљењу стручњака, алавизам се налази између екстремног шиитизма и засебне религије; неки исламски теолози сматрају да су се алавити отцепили од шиитизма и удаљили од ислама, стварајући посебну религију – мешавину ислама, хришћанства и преисламских веровања.

од којих је најкрвавија Битка за Алеп (2012-2016), највећи сиријски град. У тој бици између Слободне сиријске армије (коју је подржало више терористичких група) и сиријске војске (са Хезболахом као савезником) погинуло је више од 30.000 људи, а битка је завршена 22. децембра 2016. године победом сиријске војске. Коначан исход је, наравно, различито оцењен – на Западу је назван масакром цивила, а од стране Сирије, Русије, Кине, Ирана, Ирака и других држава победом против тероризма.

Основна карактеристика грађанског рата у Сирији је да је то пример тзв. „асиметричног ратовања“ у којем се војна моћ, стратегија и тактика сукобљених страна значајно разликују, али и пример употребе „прокси“ (посредничких) армија и оружаних групација финансираних од моћних држава које нису у директном сукобу. Професор Тим Андерсон у књизи „Нечасни рат против Сирије“ објашњава ове феномене, узроковане намером моћних држава Запада, као и Саудијске Арабије, да демонизују сиријског председника, владу и армију оптужујући их за злочине, и да представе како сиријски народ жељно ишчекује ослобођење од такве власти. „Сирија је била следећа на реду, после Авганистана, Ирака и Либије. У случају Сирије, прокси армије скројене су од комбинације снага Муслиманског братства и вехабијских фанатика из Саудијске Арабије“.³¹ Повремено се ове групе боре за превласт, али им заједничко остаје то што су крвни непријатељи режима секуларних националних држава и што желе успостављање верских држава. Видећи на делу какву „подршку“ имају, представници сиријске опозиције су још 2011. године, у великој већини напустили терористичке исламисте и стали уз своју државу и армију.

Опстанак и одбрана Сирије уједно би означили крај планова САД о „Новом Блиском истоку“. После преврата у Авганистану, Ираку и Либији, променом сиријских власти снаге би се концентрисале на покорвање Ирана. Ривалитет између Ирана и Саудијске Арабије око улоге лидера Блиског истока био би решен у корист Саудијске Арабије као коалиционог партнера САД. „Ако би покорио и Иран, Вашингтон би био у позицији да контролише цели Блиски исток, елиминшући на тај начин своје потенцијалне конкуренте, Русију и Кину. Палестина би била изгубљена“.³² Ради остварења планова средства се не бирају. Од 2013. године ЦИА систематски обучава и снабдева побуњенике, а почетком 2014. године долази до нечега, само наизглед непредвиђеног: огранак Ал Каиде, чије су базе углавном у Ираку, одваја се од своје „матиче“ и постаје њен непријатељ, називајући себе Исламска Држава Ирака и Леванта (ISIL), односно Исламска Држава Ирака и Сирије (ISIS). Исламска Држава се у почетку борила против Курда и побуњеника, формиравши мини-државу у Сирији („калифат“) и заузевши део ирачке територије. Касније ИД отпочиње борбу против Асатових снага, и свих који им се нађу на путу. Уласком Русије у сукобе 2015. године, ситуација се мало „разбистрила“, у погледу могућности сагледавања ко кога подржава и ко против кога ратује. Поред тога, захваљујући руском ангажовању Сиријска арапска војска (SAA) је повратила велики део земље који је био под контролом Исламске Државе и побуњеника, поготово у 2018. години. У тренуцима док се овај рад приводи крају, Сиријска арапска војска напада последње упо-

³¹ Андерсон Т., 2016. Нечасни рат против Сирије. у: PIS journal – Дигитални часопис за политику и међународне студије број 1. Научно-истраживачки институт „ИБН СИНА“. Сарајево. стр. 144.

³² Исто. стр. 146.

риште Исламске Државе у јужној Сирији, провинција Идлиб. „Случајно“ долази до истовремених претњи САД и западних савезника ракетним нападима и оружаном агресијом на Сирију, зато што ове државе „располажу сазнањем“ о могућој употреби хемијског оружја од стране Асадовог режима, и зато што се напад на Идлиб сматра ескалацијом конфликта. Највероватније се ради о договорном инциденту и припремљеној провокацији од стране терористичке групе Хајат Тахрир ел-Шам, да би се оптужио Дамаск и покренула западњачка интервенција.³³

Простор око реке Еуфрат библијски је „предодређен“ за одвијање одлучујуће Армагедонске битке, коју помиње Свети Јован Богослов у својој Апокалипси (Откривењу). Рат у Сирији умногоме подсећа на некакав коначан обрачун. Чак би „четири анђела свезана код велике реке Еуфрат“ из Откривења могла да се препознају као силе оваплоћене у четири „земаљска царства“ – хришћанству, исламу, протестантизму и ционизму. Знајући за планове истакнутих вођа ционистичког покрета о стварању Великог Израела између Нила и Еуфрата, као обећане земље која би обухватила и делове Сирије и Либана, уз претходно уситњавање околних арапских држава, не би много чудило да се ствари одвијају и да ће се одвијати по нечијем више деценијском прорачуну. „И тако, најпре су настале ударне терористичке бригаде које својом бруталном акцијом, клањем пред камерама, изазивају панику код локалног становништва. Настаје егзодус – Мигрантска криза. Тада наступа сила реакције: долећу стратешки бомбардери и руске крстареве ракете. То појачава панику и егзодус се увећава. Резултат: Сирија је разбијена на пет делова; четири од њих држе „четири анђела који су свезани код ријеке велике Еуфрата“; огромна пространства су почишћена; чисти градови и села су напуштени и чекају нове становнике. Можда Јевреје?“³⁴

Утицај грађанског рата у Јемену на регион Блиског истока

Грађански рат у Јемену, другој по величини држави на Арабијском полуострву, отпочео је 2015. године и траје, без већих изгледа за скори завршетак. Повели су га „сепаратисти са југа“ удружени са снагама оданим избеглом важећем председнику Абд Рабо Мансур ел Хадију, и Хути у савезу са снагама оданим бившем председнику Али Абдулах Салиху. У сукоб су активно укључене Ал Каида и Исламска Држава.

Територија данашњег Јемена је на почетку 20. века била подељена између Османског и Британског царства. У северном Јемену (географски гледано) је након Првог светског рата успостављено Мутавеклијско краљевство Јемен, које је имало ратне сукобе са тадашњом саудијском краљевином. Данашње границе Јемена са Саудијском Арабијом успостављене су тек 1934. године. Имам Јаија Мухамед, краљ Мутавеклијског краљевства, никада није признао јужне границе краљевства са тадашњим британским протекторатом Аден, па су на том подручју били чести

³³ Хајат Тахрир ел-Шам (у преводу: Организација за ослобођење Леванта), цихадистичка салафистичко-вехабијска терористичка група подређена Ал Каиди; после Исламске Државе, најозбиљнија и најјача терористичка група у Сиријском рату. Одговорна је за већи број ратних злочина и терористичких напада на територији Сирије. Салафизам је конзервативни реформски покрет унутар сунитског ислама, са фундаменталистичким приступом и подршком увођењу шеријата.

³⁴ Јанковић Р., 2018. Доба разума. Центар академске речи. Шабац, стр. 40-41.

сукоби са британском војском. Краљевина Јемен је била један од оснивача Арапске лиге 1945. године и Уједињених нација 1947. године, а 1956. године је потписала пакт са Египтом о заједничкој одбрани, да би се две године касније придружила Уједињеној Арапској Републици (уз Египат и Сирију). Крај те творевине 1961. године означио је и крај добрих односа Египта и Јемена. Наредне године дошло је до војног удара, којом приликом су пучисти створили Арапску Републику Јемен. Свргнути ројалисти се нису мирили са губитком власти, и уз помоћ Саудијске Арабије и Јордана повели су грађански рат, док је Египат подржавао републиканце све до 1967. године, када се повукао из сукоба. За све то време Јужни Јемен је био британски протекторат, а 1967. године је постао независан под именом Народна Република Јужни Јемен. Две године касније проглашена је Демократска Република Јемен која је успоставила добре односе са СССР, Кином, Кубом, Источном Немачком и ПЛО. У северном Јемену су 1968. године превагнули ројалисти, после чега је дошло до националног помирења, и признања Арапске Републике Јемен од стране Саудијске Арабије 1970. године. Јужни Јемен је одржавао добре односе са северним, односно Арапском Републиком Јемен све до 1979. године, када је умало дошло до међусобног рата. Јужни Јемен је током 80-их година прошлог века био поприште борбе за власт. Након промена у Источном блоку, две земље су 1988. године обновиле договоре о уједињењу, и 22. маја 1990. године дошло је до уједињења у Републику Јемен. Већ 1994. године избија грађански рат између „Југа“ и „Севера“, у којем је победио „Север“ и учврстио власт у целој држави. Многи чланови Јеменске социјалистичке партије и других сецесионистичких снага изгнани су из државе.

Изгледа као да је уједињење две земље означило и продубљивање постојећих подела у друштву. Социјалистички „Југ“ се увек осећао запостављеним и угроженим, залажући се за сецесију; јако упориште Ал Каиде је управо на „Југу“. На „Северу“ земље живе шиити, којима припадају и Хути, док на „Југу“ живе сунити.³⁵ Хути су учествовали у побуни 2011. године, а контролу над три покрајине у Јемену стекли су 2012. године. У јануару 2015. године, Хути су преузели контролу над председничком палатом у главном граду Сани, а у марту су напредовали ка Адену, због чега је председник Абд Рабо Мансур ел Хади 25. марта побегао из Јемена у Ријад у чамцу. Саудијска Арабија је тада почела кампању бомбардовања хутских положаја у знак подршке ел Хадијевој влади, заједно са Бахреином, Катаром, Кувајтом, УАЕ, Египтом, Јорданом, Мароком и Суданом, уз логистичку и другу потребну помоћ САД. Са друге стране, Хути (највероватније) имају подршку Ирана. Тако опет долазимо до сукоба шиита и сунита као основи свих других сукоба и непријатељстава. Као што Саудијска Арабија у Либану подржава сунитску централну владу, а у Сирији сунитске побуњенике, тако подржава и свргнуту сунитску јеменску владу; као што Иран у Либану подржава шиитску милицију Хезболах, а у Сирији регуларне снаге Башара ел Асада, тако у Јемену (највероватније) подржава и савез Хута и снага које су подржавале бившег председника Али Абдулах Салиха (умро 2017. године).

³⁵ Хути (Ансар Алах – „Божји помоћници“) су милитантна скупина шиитске секте зеида, тренутно номинална владајућа фракција у Јемену. Име су добили по оснивачу скупине Верујућа омладина Хусеину ел Хутију, бившем команданту кога су убиле оружане снаге Јемена 2004. године. Ова секта је врло блиска сунитском исламу, али их блискост са учењем о дванаесторици имама строго одваја од сунитизма.

Милитантна крила и огранци Ал Каиде су, по природи ствари, непријатељи Хутима, али и Саудијској Арабији, као и снагама важећег председника ел Хадија. Хути јесу у савезу са снагама које су подржавале бившег председника Салиха, али су и те како допринеле његовом одласку са власти 2012. године. Но, њихов заједнички интерес јесте потпуно смањивање утицаја избеглог председника ел Хадија, који је уверен да може управљати државом из Саудијске Арабије. Огранак Ал Каиде, „Ал Каида на Арабијском полуострву“ (енгл. скр. AQAP) активан је у Јемену почев од 2009. године, у јужном делу Јемена у којем су стациониране владине снаге. Све то изазива шареноликост борбених дејстава и циљева.

Две године од избијања рата, одредница „грађански“ може да се доведе у питање. Број страних плаћеника упућених и обучених од стране Саудијске Арабије, САД, као и припадника активне војске Судана и УАЕ на територији Јемена упућује на то да је сукоб прерастао у рат јеменских снага са инвазионим трупама. Спонзори инвазионих окупационих снага желе то да прикрију свим средствима, па фокус померају на (неутврђену) везу Ирана са Хутима и јеменских снага које се супротстављају инвазији. Када би Иран логистички стајао иза ових снага, овај сукоб би имао све одлике посредничког рата. Са друге стране, није реч ни о чисто сунитско-шиитском сукобу, пошто се на страни Хута боре припадници многих других секти и религија, јер им је заједнички циљ одбрана земље. Постоје мишљења да је Ал Каида у Јемену сарадник и пион Саудијске Арабије и САД; утврђено је да се у неким местима Ал Каида бори раме уз раме са трупама Саудијске Арабије и УАЕ. Једина снага која се у Јемену сасвим сигурно бори против Ал Каиде и Исламске Државе јесу Хути са савезницима. Једини циљ поморске, копнене и ваздушне блокаде коју над Јеменом спроводи Саудијска Арабија јесте изгладњивање становништва и потпуни слом државе Јемен. Подршка коју пружа „леgitимном“ председнику ел Хадију, избеглом на њену територију, показује да би ел Хадијево враћање на власт у Јемену уједно значило образовање марионетске владе под директном управом Саудијске Арабије. Јемен се налази пред највећом хуманитарном катастрофом икада забележеном, јер у овом тренутку прети трећи талас колере, која је последица поменуте блокаде. Као и у случају рата у Сирији, стиче се утисак да се ближи коначно разрешење.

Закључна разматрања

Неопходно је сагледавање географских, политичких, културних, историјских, социо-економских и верских чинилаца и околности у њиховој укупности да би се разумели односи између земаља на Блиском истоку, и да би се спознало постојање целине коју и даље називамо Блиски исток уз истовремену расцепканост, подељеност и супротстављање појединих елемената те целине. Коју год област у односима између земаља овог подручја да посматрамо, увидећемо испреплетаност профаних и сакралних момената, приземног и узвишеног, ратнохушкачког и миротворачког, цивилизацијског и антицивизацијског. Постоје тежње да се у међусобним разликама види спона и могућност за сарадњу, али је током историје више долазило до претварања тих разлика у оштре супротности као поводе за трвења и сукобе.

Ово подручје је пребогато историјом, културом, духовношћу, али и природним ресурсима. Ту су настале прве цивилизације, и водеће светске религије. Истовремено,

на простору Блиског истока десили су се многи крвави сукоби и почињени су страшни ратни злочини. У свему томе спољни утицаји имају велику, често и пресудну улогу. У зависности од интереса глобалних моћника, идентичне скупине могу да имају различит „статус“ – на једне ће се гледати као на борце за демократију, а други ће бити проскрибовани као терористичке групе. Дешава се и да иста групација промени свој одраз у геополитичком огледалу, без промене циљева и начина свог деловања, па од демонизоване терористичке скупине постане респектабилна група са праведничким ореолом, или обрнуто – из анђеоског удружења праведника праметне се у дијаболнични крвожедни башибозук. На исти начин квалификују се и владајуће гарнитуре у земљама Блиског истока, при чему се подразумева да свако ко се одупре жрвњу глобализма бива предодређен за демонизацију и уклањање са власти. Ипак, утицај некада најјачих империјалних сила, Велике Британије и Француске, ослабио је у корист САД, у новије време посебно Руске Федерације веома успешним ангажовањем у Сирији, док утицај Израела остаје мање видљив али и те како присутан.

Последњих година битни фактори који одређују односе између земаља Блиског истока су:

- Нови залет Турске и њена неоосманистичка платформа за стицање положаја значајног фактора у глобалним односима;

- урушавање и дестабилизација Ирака, који је од претендента на место лидера арапског света и најмоћније земље Блиског истока доспео у положај делимично окупираних територија са великим бројем терористичких група;

- константно слабљење улоге и значаја Египта, посебно изражено после Арапског пролећа и војног пуча (који је ипак позитиван догађај, обзиром на претходну тешку ситуацију);

- ривалитет Ирана и Саудијске Арабије око упражњеног места лидера Блиског истока, праћен свим особеностима шиитско-сунитског сукоба;

- (не)постојање спремности Израела за мирно решење спорних питања и чињење потребних уступака;

- нерешено палестинско питање, како у територијалном смислу, тако и у погледу огромног броја палестинских избеглица смештених по избегличким камповима широм Блиског истока (највише у Либану, Јордану, Западној обали и појасу Газе);

- нерешени проблем Курда, етничке групе која се сматра делом иранских народа, и која чини већинско становништво у аутономној регији Ирачки Курдистан, а значајну мањинску групу у Турској, Ирану и Сирији;

- мигрантска криза, током које су многи простори Блиског истока потпуно напуштени;

- узроци и последице Арапског пролећа и ратних сукоба у Сирији и Јемену.

Какво год било, разрешење блискоисточних проблема утицаће на цели свет.

Литература

[1] Андерсон Т., 2016. Нечасни рат против Сирије. у: PIS journal – Дигитални часопис за политику и међународне студије број 1. Научно-истраживачки институт „ИБН СИНА“. Сарајево.

[2] Банк Ј., 1980. Финале у северној Африци. у: Други светски рат. Друга књига. ИРО Народна књига/ИКП Младост/Младинска књига. Београд/Загреб/Љубљана.

[3] Зељковић З., 2013. Арапски свет на путу ка демократији. Војно дело. Београд.

- [4] Јанковић Р., 2018., Доба разума. Центар академске речи. Шабац.
- [5] Јанковић С., 2007. Сукоби на Блиском истоку – основна обележја. у: Међународни проблеми. Vol. LIX. No. 2-3/2007. Институт за међународну политику и привреду. Београд.
- [6] Јеротијевић З. и Палевић М., 2016. Равнотежа снага-безбедносни концепт међународне заједнице. у: часопис Економика 1. Друштво економиста. Ниш.
- [7] Конатар В., 2014. Наличје „Арапског пролећа“. у: Култура полиса (часопис за неговање демократске политичке културе). год. XI (2014). бр. 25. Култура – Полис/Институт за европске студије. Нови Сад/Београд.
- [8] Нинчић Ж., 2016. Мигрантска криза као безбедносна претња. у: Безбједност-Полиција-Грађани (часопис МУП Републике Српске). година XII. број 3–4/2016. Бања Лука.
- [9] Павић Р., 1984. Проблеми Блиског и Средњег истока – Аспекти политичке картографије. у: Политичка мисао. Vol. XXI/1984/. No. 1–3. Факултет политичких знаности Свеучилишта у Загребу. Загреб.
- [10] Перовић М., 2015. Колевка цивилизације – светско жариште. у: Категорија Политика и друштво. интернет платформа Центар за социјална истраживања. Алтернативна културна организација (АКО). Нови Сад.
- [11] ПОЛИТИКА: Рат који је променио Блиски исток. <http://www.politika.rs/scc/clanak/38-2353/Rat-koji-je-promenio-Bliski-istok>. децембар 2018.
- [12] Савин Л., 2016. Балкан и Блиски исток: Византијско наслеђе и реализам. постављено на сајту КАТЕНОН. . децембар 2018.
- [13] Старовић Н., 2017. *Израел и Палестина – сто година сукоба*, на: Културни центар Новог Сада. <https://www.kcns.org.rs/agora/izrael-i-palestina-sto-godina-sukoba/>. новембар 2018.
- [14] Танасковић Д., 2010. Неоосманизам: Доктрина и политичка пракса. Службени гласник. Београд.
- [15] Тодоровић, Д. В., 2016. Сунитско-шиитски раскол и његове последице на безбедност у региону Блиског истока (докторска дисертација). Факултет политичких наука. Београд.